

ADOMAS MICKEVIČIUS: POETAS IR LIETUVA

Pasaulinės literatūros olimpe Adomas Mickevičius stovi greta Goethes (Gėtės), Schillerio (Šilerio), Byrono (Bairono), Puškino. Tai iškiliausia Vidurio Europos literatūros figūra, pakelta į aukštybes „tautų pavasario“ bangos.

Lenkams Adomas Mickevičius – Lenkijos nepriklausomybės pranašas ir lenkiškumo simbolis. Lietuviams – savos žemės ir savos istorijos augintinis, ištaręs šventus žodžius: „Lietuva, mano tėvyne...“ Gudams – Naugarduko–Lydos apylinkių gamtovaizdžių ir papročių vaizduotojas, naudojās vietiniam folklorui giminingas spalvas. Czeslawas Miloszas (Česlovas Milošas) pavadino Mickevičių „pomirtiniu senosios Respublikos kūdikiu“. Tai kūdikis, kurį pakrikštijo romantizmas, atverdamas jam gimtojo krašto istorijos prasmę ir europietiško universalumo erdves.

„Kas nori suprasti poetą, tekeliauja į jo kraštą“, – citavo Vilniaus „romantinės mokyklos“ pradininkas Goethes žodžius. Šis patarimas ypač pravartus tiems, kurie nori iš 200 metų nuotolio įžvelgti poeto kūrybos versmes, jos naujumą ir paskirtį.

Adomas Bernardas Mickevičius gimė 1798 m. Kūčių naktį galbūt Zaosės dvarelyje, per 40 km nuo Naugarduko, o gal pačiame Naugarduke, kur ir buvo pakrikštytas. Tėvai priklausė smulkių šlėktų luomui. Mikalojus Mickevičius – Naugarduko teismų advokatas. Barbara Majewska (Majevska) – dvaro ekonomo duktė. Zaosės dvarelis su šiaudiniais trobesių stogais ir ūksmingu sodu buvo paveldėtas iš mirusio viengungio dėdės. 1806 m. tėvas įsigijo Naugarduke mūrinį namą, vieną gražiausių miestelyje, kur priiminėjo gausius teismų klientus. Nuo tada šeima nuolatos gyveno Naugarduke: čia Adomas su broliu Aleksandru lankė dominikonų vidurinę mokyklą, žaidė karinius žaidimus, aprėdytas lenkų ulono ar dragūno uniforma.

Tėvas buvo Tado Kosciuškos sukilimo dalyvis, pelnęs rotmistro laipsnį. Save laikė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiu, kildino iš lietuviškos Mickevičių-Rimvydų giminės, neseniai atsikėlusios iš lietuviškos Rodūnės parapijos, buvo paveldėjęs Poraj herbą. Šiame krašte, užgrobtame Rusijos po paskutiniojo Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimo 1795 m., tebegaliojo senasis Lietuvos statutas, tebesirinkdavo bajorų seimeliai, o valstybės atstatymo planai buvo karštai svarstomi visur, kur tik sueidavo du trys žlugusios Respublikos piliečiai. Šlovinga Naugarduko praeitis (manyta, kad čia pirmoji Lietuvos Didžiosios Kungaikštystės sostinė), didingos pilies griuvėsiai, aukštas piliakalnis, vadinamas Mindaugo kalnu, legendomis apipintas Lietuvės laukas ugdė supratimą: mes nesame Rusijos imperijos dalis; mes priklausom ypatingam istoriniam, politiniam, kultūriniam dariniui, kurio vardas Lietuva. Čia susiformavo savitas tautybės bei pilietiško supratimas (*sum gente lithuanus, natione autem polonus*) ir savita liaudies kultūros formacija, neišmatuojama vienos tautinės kalbos kriterijumi.

Lenkų kalba tapo gimtąja poeto kalba. Mickevičių namuose tarnai ir auklės sekė lenkiškas ir gudiškas pasakas, dainavo gudiškas dainas. Mokyklos draugas Janas Czeczotas (Čečotas) rašė net eilėraščius gudiškai. Čia skambėjo ir lietuviškos dainos, dažniausiai turbūt rugiapjūtės metu, įstrigusios atmintin iki pat senatvės; vienos jų tekstą poetas savo ranka užrašė visai taisyklingai. Jis turėjo ir suprasti lietuviškai, nes pats pagal lietuvių kalbos dėsnius pasidarė poemos herojės vardą Gražina, o epiniame kūrinyje *Ponas Tadas* – Rembailos pravardę ir sukūrė komišką *qui pro quo** sceną, remdamasis lietuviškų pavardžių – Doveikos ir Domeikos – panašiu skambėjimu. Jaunystės metais poetas lankydavosi Rūtos

* *qui pro quo* (lot.) – vienas vietoj kito, t. y. nesusipratimas, painiava. (Red.)

kaime, kur buvo šnekama lietuviškai. O Zieteloje, netoli Naugarduko, net iki XX amžiaus vidurio tebebuvo gyva lietuvių kalba. Tai senosios lietuvių etninės žemės, čia ištiesai viešpatavo lietuvių kalba kuriantis Lietuvos valstybei XIII amžiuje. Baltiškasis substratas, ilgainiui užgožtas į Vakarų slenkančių slavų kalbų ir tarmių, išliko vietovardžiuose, minkštose lenkų kalbos intonacijose (*polszczyzna litewska*), dainų melodijose, audinių raštuose, pakelės kryžiuose, žmonių mentalitete. Paribio zonoje, kur keli etnosai grumiasi dėl savo išlikimo, kur jie klimpsta vienas į kitą spurdėdami ir ištirpdami, paprastai ištrykšta stipriausia kūrybinės energijos banga – daugiakultūrinio regiono nepakartojamas balsas.

1815 m. rugsėjo 10 d. Adomas Mickevičius žydelių pirklių brikeliu atidardėjo į Vilnių. Jau palaidojęs tėvą, kuris mirė 1812 m. pavasarį, nesulaukęs atžygiuojančių iš Lombardijos kartu su Napoleonu lenkų legionų. Tik sūnus džiaugsmingai juos sveikino (bus atstatyta Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė), didžiudamasis, kad jų namuose apsistojo Napoleono brolis, Vestfalijos karalius. Šešiolikametis dominikonų mokyklos auklėtinis išėjo iš praskolintų namų su vienuolika dukatų kišenėje – jis turės muštis į pasaulį pats vienas, sunkiai dirbdamas ir pasikliaudamas pats savimi, kaip ir kiti beturčiai šlėktos, pirmieji Lietuvos inteligentai. Stojamąjį egzaminą į Vilniaus universiteto mokytojų seminariją jis sėkmingai išlaikė, globojamas fizikos ir matematikos fakulteto dekaną kunigo Juozapo Mickevičiaus, priglaudusio jį savo namuose tarp Pilies ir Skapo gatvių. Seminaristui buvo paskirta 150 sidabro rublių metinė stipendija, už kurią jis privalėjo pagal universiteto paskyrimą atidirbti 6 metus mokytoju.

Prasidėjo rimtos studijos reformuotame vakarietiško tipo Vilniaus universitete, garsėjusiame profesorių žvaigždynu ir turtinga biblioteka. Pirmaisiais metais klausė privalomų fizikos, chemijos, algebros paskaitų. Antraisiais metais, pasirinkęs literatūros ir laisvųjų menų skyrių, studijavo graikų, lotynų, rusų, lenkų literatūras, visuotinę istoriją, vokiečių ir anglų kalbas. Antikinės kultūros žinovas Gotfridas Ernstas Grodeckas (Grodekas) su vokišku pedantiškumu mokė filologinės teksto analizės, kartu entuziastingai kalbėdamas apie uždegančią grožio galią. Jis įtikino, kad *Iliada* ir *Odisėja* – liaudies rapsodų kūryba, netiesiogiai skatino domėtis vietiniu folkloru, kuriame tebeslypi nežinomi šedevrai. Leonas Borovskis (Borovskis), romaniškosios kultūros skleidėjas, reikalavo iš studentų prozos ir poezijos rašinių klasiškai aiškaus ir tikslaus stiliaus, pranašaudamas lenkų poezijos sužydėjimą, nes lenkų kalba tebegyvena kūdikystės amžių, kuriam būdinga atvira jausmų raiška ir konkretus vaizdingumas. Didžiausią įspūdį darė Joachimo Lelewelio (Lelevelio) visuotinės istorijos paskaitos, studentų palydimos garsiais aplodismentais. Jis neigė tironiją ir šlovino prigimtines teises, duotą kiekvienam žmogui. Mokė ieškoti istorijoje tautos charakterio ir esamos padėties priežasčių. Išraiškingai kalbėjo apie lietuvių kovas su kryžiuočiais, galingos valstybės iškilimą, priskirdamas Gediminaičių dinastiją prie žymiausių Europos valdovų. Savo paskaitų kursuose apie Lietuvos istoriją kalbėjo Ignacy Onacewiczius (Ignacas Onacevičius), garsindamas Karaliaučiaus archyve surastus dokumentus, ir Ignacy Danilowiczius (Ignacas Danilovičius), Lietuvos civilinės teisės žinovas.

Ketveri studijų metai suteikė godžiam, intensyviai besiformuojančiam Mickevičiaus intelektui universalių žinių (teisė, etika, metafizika) pamatą, įvedė į poliarinių idėjų mūšą (tautos laisvės šūkiu ir kasmetinės rektoriaus prakalbos Rusijos imperatoriaus garbei), susiejo gimstančias kūrybines užmačias su gimtuoju kraštu ir jo praeitimi. Tie metai subrandino moralines asmenybės nuostatas – ištikimybė draugams ir tėvynei, didelių dalykų siekis, tiesumas ir ryžtas. 1817 m. spalio 1 d. Mickevičius kartu su Jozefu Jeżovskiu (Ježovskiu), Onufry Pietraszkievicium (Anupru Petraškevičium), Franciszeku Malewskiu (Francišeku Malevskiu) ir kitais įkuria nelegalią filomatų draugiją. Tikslas – lavintis patiems, kelti viso krašto švietimo lygį, rinkti žinias apie žemdirbystę, kaimo papročius, studijuoti istoriją, skleisti per slaptus būrelius valstybės atkūrimo idėjas. Susirinkimuose skaitomi referatai (nėra skirtumų tarp turtingo ir vargšo, tarp lenko ir totoriaus) arba grožiniai kūriniai (apmąstymai apie tautų likimą Gedimino pilies griuvėsiuose). Janas Czeczotas buvo sukūręs ištiesą giesmių ciklą apie Lietuvos didžiuosius kunigaikščius (*Spiewki o Dawnych Litwinach do roku 1434*). Pats Mickevičius konspiraciniam jaunimo sąjūdžiui, išsiplėtusiam iki Kražių ir Kėdainių, parašė ugingą himną „Odė jaunystei“. Susiėmę už

rankų „liepsningos bendraminčių šeimos“ nariai recituodavo poeto žodžius: „Žvelk ten, kur nepasieks akis, / Laužk tai, ko nepajėgs ir protas“, spinduliuodami gėrio, tiesos ir laisvės tikėjimu.

1819 m. rugsėjo 9 d. Mickevičius išvyko į Kauną, – ten jis buvo paskirtas dirbti apskrities mokyklon istorijos, teisės ir literatūros mokytoju. Rotušės aikštėje, greta jėzuitų bažnyčios, mokyklos pastato vakariniame sparne jis ir gyvens: stalčiuje dveji marškiniai, vienintelis apsiaustas, kuriuo vilkėdavo ir užsiklodavo, kasdieninis maistas – krosnyje kepamos bulvės. Kaune Mickevičius patyrė pirmą galingą kūrybos proveržį, netikėtą pačiam sau ir draugams. Svaiginantis noras veikti ir užkampio vienuma, vulkaniško temperamento meilė Marilei Wereszczak (Vereščak), ištekėjusiai 1821 m. už grafo Puttkamerio (Putkamerio), pasakojimas mokiniams apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės galybę ir nykūs pilies griuvėsiai Nemuno ir Neries santakoje pažadino stiprius emocinės įtampos sukurius, kuriuos klasicizmo etika reikalavo slėpti savyje, o romantizmas išlaisvino: „Turėk širdį ir žvelk į širdį.“ Schilleris, Byronas, Scottas (Skotas) – atklydę iki Kauno – ragino pasikliauti jausmu, kuris daugiau supranta negu protas, pasiduoti vaizduotei, kuri aiškiau regi tautos praeitį negu archyvistai, įsiklausyti į liaudies baladžių gaivališką poetinę jėgą. 1822 m. Vilniaus universiteto spaustuvininkas Juozapas Zavadskis išleido pirmąją eilėraščių knygą *Poezija* 500 egzempliorių tiražu. 1823 m. pavasarį pasirodė antrasis *Poezijos* tomas, kuriame buvo įdėta poema *Gražina* ir dramatinės poemos *Vėlinės* II bei IV dalys.

Mickevičiaus baladėse, romansuose, eilėraščiuose romantinis peizažas – tamsus ežeras, mėnulis, apleistos kapinaitės, klaidžiojančios ugnys, užkeiktas kalnas – pirmąsyk tampa Lietuvos kraštovaizdžio dalimi. Jis dvelkia nežinomybės paslaptimi, grėsmės nuojauta, keistu svyravimu tarp nematomų dalykų. Tai, kas liko anapus mirties brūkšnio, grįžta atgal į gamtą, kuri tampa gyvųjų ir mirusiųjų vienovės riba. Vidurnaktį sudunda žirgo kanopos, ir žuvęs kare mylimasis nusineša mergelę per miškus ir kalnus į savo kapą. Gamtoje slypi demoniškos jėgos ir kraupus beribiškumas, kuris nesiduoda išmatuojamas. Romantinis žmogus – toks pat beribis ir paslaptingas kaip ir gamta – pirmąsyk atsistojo ant Nemuno ir Neries krantų, parimo ties Svitezio ežeru. Tai sukrėstas žmogus, įtrauktas į tragiškų svyravimų verpetą. Jis apimtas kontrastiškų nuotaikų kaitos, kuri ardo vidinę tapatybę – norisi sunaikinti save ir atgimti visai kitu pavidalu.

Poemoje *Gražina* žmogus gyvena netikėtų lūžių, apsisprendimų, virsmo situacijoje: jis neatpažįstamai kitoks iš ryto, negu buvo vakare. Naugarduko pilies valdovo žmona užsideda šarvus ir stoja mūšin prieš kryžiuočius, pasiryžusi sukliudyti savo ambicingam vyrui susidėti su Lietuvos priešais. Tėvynė yra didysis imperatyvas, iškilęs virš individualios būties, reikalaujantis pasiaukoti ir žūti. Lietuvė moteris turi ryžtis didvyriškam poelgiui – toks yra klasicizmo epochos paliktas etikos kodeksas.

Klasicizmo dramų herojinę figūrą, ne samprotaujančią, o ryžtingai veikiančią, Mickevičius apvelka istorinio kolorito ir konkrečios vietovės detalių rūbais pagal Walterio Scotto romanų poetiką. Šioje „lietuviškoje sakmėje“ (tokia poemos paantraštė) kalbama apie Vytauto valstybės galybę („Jam šiaurėj šniokščia Baltijos vilnis, / O pietuose – juoda Chazarų jūra“), Gedimino žūtį prie Veliuonos nuo kryžiuočių „geležinės gyvatės“, kunigaikščio laidotuves su žirgais ir sakalais liepsnojančiame lauže, vaidilų garbinamą Perkūną, šiltu pienu girdomą žaltį. Čia veikia narsus karys, išmintingas patarėjas, lietuvių vienybės skleidėjas Rimvydas, atkurtas iš poeto tėvo pavardės bajoriško prielipo. Romantinis peizažas – mėnesiena, tamsūs šešėliai, vėsi ūkana, romantinė veiksmo paslaptis – sąmokslas, dvikova, žūtis, romantinė pasakojimo dinamika, tepripažįstanti nuolatinę kaitą ir poetinio žodžio polėkį, buvo lokalizuoti lietuviškos gamtos ir lietuviškų vietovardžių konkretybėje – gelstantys Panerių miškai, „senas Nemunas“ ties Rumšiškėmis, Lydos kelias, Mindaugo kapas, Lietuvos lyguma, Kauno slėnys, kur undinės kiekvieną vasarą „veją žaliąją patiesia“. Poeto klajonės po Girstupio slėnį, medžioklės Romainių miškuose, žygis pėsčiomis iki Jurbarko, kelios dienos Trakuose, kelionė į Kražius pro Dionizo Poškos Baublius, Baltijos jūros reginys suteikė kūrybinei sąmonei apšiai tik šiam kraštui būdingos vaizdinės medžiagos. Tokios gausios lietuviškumo elementų sancaupos, tokio ryškaus lietuviškos istorinės-valstybinės savimonės teigimo dar nebuvo grožinėje literatūroje. „Džiaukis, kad čia tavo protėvių žemė, /

Vienu susiję krauju mes.“ Bet XIX amžiuje literatūros tautinį charakterį jau lėmė kalba. Mickevičius rašė lenkų kalba, kuri buvo tapusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų, kunigų, šviesuomenės bendrine kalba, o nuo XVII amžiaus pabaigos ir valstybės kanceliarine kalba. *Gražinos* autorius į LDK istoriją žvelgė kaip į širdžiai mielą poetinį mitą, kuris jau niekada neatgis („Lietuva jau yra visiškai praeityje“). Jo ir neverta žadinti iš istorijos kapo, nes nuo Jogailaičių laikų „Lietuvis ir Mozūras yra broliai“, nes prarastą laisvę jie atgaus tik eidami išvien prieš savo pavergėją Rusiją, kaip ir T. Kosciuškos sukilimo metu. Tada Respublika vėl bus viena valstybė, viena tauta, vienas kūnas...

1823 m. spalio 23 d. vėlyvą naktį Vilniuje, Literatų skersgatvyje, Piaseckio namo antrame aukšte, *Gražinos* autorius buvo areštuotas ir įkalintas Bazilijonų vienuolyne. Į Vilniaus vienuolyną ir Lukiškių kalėjimą buvo sugrūsta daugiau kaip šimtas filomatų, filaretų, spindulingųjų, apkaltintų sąmoningu priešinimusi Rusijos valdžiai (Kėdainių moksleiviai prisiekė nužudyti pravažiuojantį caro brolių didįjį kunigaikštį Konstantiną). Iš Bazilijonų vienuolyno jau žinomą poetą, skaitomą net liokajų ir kambarinių, du kareiviai su atkištais durtuvais varydavo Aušros Vartų gatve pro Rotušę į buvusius vyskupų rūmus, kur senatoriaus Novosilcevo tardymo komisija reikalavo „jakobinų“ prisipažinimo. Po pusmečio, laiduojant prof. J. Leleweliui, poetas buvo paleistas iš Konrado celės (čia kartą jį aplankė Marilė Puttkamer), o spalio 25 d. išvyko iš Kauno į Sankt Peterburgą, kur turėjo gauti paskyrimą į savo tremties ir darbo vietą. Slaptųjų draugijų nariai buvo išblaškyti po Rusijos miestus, atiduoti į rekrūtus, o Tomaszas Zanas (Tomašas Zanas) ir Janas Czechtas nuteisti kalėti tvirtovėje.

Imperijos sostinėje Mickevičius artimai bendravo su būsimaisiais dekabristais Aleksandru Bestuževu ir Kondratiju Rylejevu. Du mėnesius keliavo po Krymą, lydimas žavingos saugumo agentės. Maskvoje susitiko su Aleksandru Puškinu. Literatūrinius salonus stebino eiliuotomis improvizacijomis prancūzų kalba. Jis mokėjo atsiverti svetimumui pagal LDK kultūrinės tolerancijos tradiciją. Todėl artima pažintis su rusų literatūrinio pasaulio intelektualinėmis srovėmis, kurios netrukus plačiai išsilies, vaisingai plėtė poeto mąstymo lauką visuotinumui link. Simpatijos ištremtam poetui žadino kūrybinį aktyvumą – antrą galingo proveržio ir esminio atsinaujinimo etapą.

1826 m. Maskvoje išėjo Mickevičiaus lyrikos tomelis *Sonetai*, kurį sudarė 22 meilės sonetų ir 18 kelionės po Krymą sonetų ciklai. Čia poetas puikiai įgyvendino filomatų priesaką – tobulai įvaldyti gimtąjį žodį, palenkdamas jį klasikinės formos disciplinai, o kartu subtiliausių nuotaikos virpesių atgarsiams, įstabiam įsiklausymui į amžinybės balsą gamtoje („Klausai, ką Dievas gamtai tyloje prabyla“), rytietiškos stilizacijos žaismei, plastiškam detalės piešiniui („Girdžiu, kaip žiogas smilgoj supas iš lėto“) ir aforistiniams soneto baigmės kirčiams. Čia ilgesingas tėvynės regėjimas, atmieštas neviltes, tapo tremtinio likimo poetine formule („Įsiklausai tyloj... išgirst ausis galėtų / Balsus iš Lietuvos. Važiukim, nieks nešaukia“). Ji niekad neišnyks iš literatūros, kurią okupaciniai režimai dar ne kartą išbloks iš gimtosios žemės.

1828 m. Peterburge Mickevičius išleido poemą *Konradas Valenrodas* – maištingo pasipriešinimo manifestą, kurio neperprato carinė cenzūra. Pasakodamas apie lietuvių kovas su kryžiuočiais, naudodamas *Lietuvos metraščių* išgarsintus vardus ir įvaizdžius (Kęstutis, Vytautas, Palemono žemė, Šventaragio pakalnė), autorius kūrė politinę parabolę dabarčiai: kai prūsai jau buvo nušluoti teutonų, o „Lietuvai ryt, jei ne šiandien gresia toks pat likimas“, belieka gintis klasta, kuri yra „vergo ginklas“. Konradas Valenrodas, kryžiuočių pagrobtas ir išaugintas lietuvaits, parbėgęs tėvų žemėn ir vedęs Kęstučio dukrą, vėl grįžta pas kryžiuočius, kad, išrinktas ordino magistras, sutriuškintų jo galią iš vidaus. Tai charakteringas romantinis herojus: dvilypis žmogus, po rūstaus veido kauke slepiąs degančią keršto liepsną, tarnaujantis priešui ir rengiantis jam pražūtį, mylintis moterį ir jos išsižadąs dėl tėvynės („Aš meilę, laimę, dangų, visą klotį / Mokėjau tautai jaunai paaukoti“). Mickevičius įvedė į literatūrą naują kovotojo tipą, išaukštindamas žmogaus dvilypumą kritiškoje ginties situacijoje kaip didvyriškumo aktą. Okupuotuose Europos kraštuose „valenrodizmas“ tapo rizikingo elgsenos būdo bendriniu vardu, o neretai ir konformisto pasiteisinimu. Šioje poemoje sukurta monumentalioji seno Vaidilos figūra, savo

dainomis žadinanti gimtinės prisiminimus ir skatinanti atlikti savo pareigą tėvynei, bus privaloma kiekvienam literatūros kūriniui, vaizduojančiam pagoniškos Lietuvos laikus. O viena šio Vaidilos daina taps simboliniu Lietuvos įvaizdžiu, kuris ilgam jaugs į lietuvių poetinę tradiciją (Salomėjos Nėries: „Vilnele, bėk į Viliją, / o Vilija – į Nemuną“).

Miela Neris, mūs upelių gimtinė,
Skaistų tur veidą ir dugną auksinį.
Širdžia tyresnė lietuviška skaistveidė
Vandenį sėmė, dainavo ir žaidė.

Kauno pakalnė per lygumą jaukią,
Tulpių, narcizų slėniu Neris plaukia.
Dėl lietuviškos bernėliai dabinas
Šauniau nei rožių ir tulpių gėlynas.

1829 m. gegužės 29 d. Mickevičius paskubomis išplaukė laivu iš Kronštato į Hamburgą (jau buvo pasirašytas įsakymas atimti neseniai išduotą užsienio pasą). Berlyne lankė Hėgelio paskaitas. „Ar tau dar plaka širdis?“ – klausė savo bičiulio, laukdamas Veimaro rūmuose Goethes audiencijos. Romoje vaikščiojo į bažnyčias, muziejus, galerijas, jautėsi apsvaigintas ir priblokštas Europos meno turtų. Prasidėjęs 1830–1831 m. sukilimui Lenkijoje ir Lietuvoje, ilgai neapsisprendė: lėkti tuoj pat pas „žūstančius brolius“, varstyti Prancūzijos ministerijos duris (siųskite ginklus laivu į Palangą) ar laukti tragiškos atomazgos. Drezdene, apsuptas pasitraukusių sukilimo vadų ir dalyvių, prislėgtas pralaimėjimo pasekmių (iš kiekvienos sukilusios gubernijos ištremiama po 5000) ir individualios kaltės, Mickevičius išgyveno trečią kūrybiškumo protrūkį, šįkart jau paskutinį.

1832 m. pavasarį per kelias savaites sukūrė *Vėlinių* III dalį – tėvynės kančių misterinę dramą, išgyventą kaip totalinę individo katastrofą („Į vargstančią tėvynę aš žiūriu / Taip kaip sūnus į motinos lavoną“). Kūrinyje, pradėtas dar Kaune pagonišku *Vėlinių* papročių aprašymais („Apeigas ir giesmes vertėme iš lietuvių kalbos“, – šiek tiek mistifikavo poetas), liko kompoziciškai neužbaigtas, o kartu monumentalus kaip gotikinė katedra fantastinėmis istorinės tikrovės ir antgamtinio pasaulio sąsajomis, ligi titaniškos įtampos kylančia „minčių žiauria kova“, pagaliau žmogaus koncepcija: aš peržengiau save ir atsivėriau visos tautos kančioms, aš esu tas pats, kas ir tėvynė (čia mirė nelaimingas Gustavas ir gimė kovojantis Konradas). Tie žodžiai buvo anglimi įrašyti vienoje Bazilijonų vienuolyno celėje, kur vyksta pagrindinis *Vėlinių* III d. veiksmas. Autentiška Vilniaus studentų įkalinimo ir tardymo istorija, atausta dramatiškais priešpriešomis, mistiniais regėjimais, satyriniais budelių, išdavikų, prisitaikėlių portretais, žaibiška vaizdų ir tonų kaita (nuo psalmės patetikos iki šiurkštaus šnekamojo tono) pakyla iki smaugiamos ir kraujuojančios laisvės kovos tėvynės Lenkijos panoraminio atvaizdo. Protesto balsas dėl tautos kančių prometėjiškai plėšiasi iki pat dangaus: „esi ne tėvas mums“, jei negirdi milijonų šauksmo. Poetas jaučiasi tolygus pačiam Visatos Kūrėjui savo galia („suku žvaigždes savo dvasia“), kuri praskyrusi dabarties miglas regi ateitį, kuri byloja milijonų vardu, nušviesdama jiems kelią. *Vėlinėse* buvo paskepta privaloma direktyva Senojo Testamento pranašo balsu: tu privalai prikelti iš kapo mirusią tėvynę. Toji direktyva, pagimdyta atskubančio „tautų pavasario“, tūkstančius žmonių vedė iš vieno sukilimo į kitą.

1834 m. pradžioje Paryžiuje Mickevičius užbaigė savo didžiausią kūrinį – epinę poemą *Ponas Tadas*. Nuo katastrofiškos griūties ir tragiškos įtampos, kuria alsavo *Vėlinės*, poetas perėjo prie poetinės giedrumos ir vidinės harmonijos tonacijos, piešdamas „vaizdelius iš natūros“, regimus per stebuklingą vaikystės atsiminimų ir gimtinės ilgesio prizmę. Poetinis žodis čia įgavo dar neregėtos tapybinės plastikos, absorbuojančios begalinę tikrovės pavidalų įvairovę – Lietuvos girių medžiai, žvėrys, paukščiai ir grybai; Lietuvos upeliai, pažliugę ežeriukai, „rūdžių dėmėm kraujuojanti“ pelkė; Lietuvos dangaus

debesuotas skliautas, kur balti debesėliai „tarytumei žirgai lekia“; Lietuvos pievų žolynai, vabzdžiai, griežlės riksmas; Lietuvos bajorų apdarai, medžioklės, valgiai, teisminiai ginčai ir ginkluotos peštinės („Aš muštis ir gyvent, gyvent ir muštis noriu!“); Lietuvos istorija (Gedimino sapne staugiantis geležinis vilkas, Baro konfederacija, mūšis prie Aušros Vartų, universiteto observatorija). Tai tikra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų istorinės savimonės, buities, kultūros enciklopedija, lyrinis *requiem* nykstančiai formacijai, kuri palydima su pasigėrėjimo atodūsiu (jaunas vyras, palikęs mylimąją, išeina kovoti už valstybės nepriklausomybę, kuri apims ir „Lietuvą, Karūnos perlą brangų“), taip pat su kandžia pašaipta (ant kabančių šlėktos herbų įruoštos „sūriams džiaut lentynos“, o šlėktaitės „gano bandą ne su vyžom, o batukais“). Pradėjęs poemą Goethes *Hermano ir Dorotėjos* idiliška tonacija, Mickevičius pasiekė lenkų poezijoje dar neregėto pasakojimo daugiasluoksniškumo, kuris remiasi agrarinės kultūros išugdyto žmogaus artumu žemei (finale – baudžios panaikinimas) ir kyla iki romantiškai išgrynintų jausmo ekstazių, kuris laisvai šokinėja į nuolat kintančias veiksmo mizanscenas ar imituoja viena kitą pertraukinėjančias šlėktų oracijas, o kartu išlieka absoliučiai organiškas, skaidriai paprastas ir kupinas poetinės gėmės.

1832 m. Mickevičius išleido politinį katekizmą emigrantams *Lenkų tautos ir lenkų piligrimystės knygos*, kuriame bibliiniu stiliumi kalbėjo apie lenkų tautos – tautos kankinės misiją žmonijos išsivadavimo kelyje („O trečią dieną siela grįš į kūną, ir tauta pakils iš mirusiųjų, ir išvaduos visas Europos tautas iš nelaisvės“). Lenkų mesianizmo idėjos, įstojus poetui į molėtiškio Andrzejiaus Towianskio (Andžejaus Tovianskio), „Dievo išrinktojo žmogaus“, broliją, įgavo mistinės egzaltacijos: lenkų tauta kenčia kaip Kristus už visos žmonijos nuodėmes; XIX amžiaus viduryje išsipildys žemėje Dievo karalystė, ir bus viena išrinktoji tauta, kurią sudarys žydai, prancūzai, lenkai...

1839 m. Mickevičius, skurstantis nemažos šeimos maitintojas, slegiamas sunkių bėdų (žmona serga išprotėjimo priepuoliais), atvyksta į Šveicariją, kur Lozanos akademijoje dėsto lotynų kalbą ir literatūrą. 1840 m. pakviečiamas Prancūzijos švietimo ministro vadovauti College de France įsteigta slavų literatūros katedrai. Savo paskaitose skyrė nemažai dėmesio lietuvių istorijai, mitologijai, kalbai, „vienai seniausių kalbų Europoje“, pabrėždamas, kad „lietuviai išsaugojo savo tradicijas“, „savo apeigas“, „subtilų gamtos jausmą“, savo dainas, tarp kurių nerasi nešvankios ir nepadorios, kad lietuviai yra „viena iš tų tautų, kurios tūno ir kažko laukia“. Bet Lietuvos–Lenkijos unija jam atrodė Dievo palaiminta istorijos proceso viršūnė: „didelė tauta, Lietuva, susijungė su Lenkija kaip vyras su žmona, dvi sielos viename kūne.“

1848 m. revoliucijos griaustinis atgaivino poeto viltį: Europos tautos nušluos imperijas, kurių valdžia ne iš Dievo, o iš pragaro. „Visuotinio karo už tautų laisvę / Meldžiam Tavęs, Viešpatie.“ Mickevičius skuba Italijon burti lenkų legiono, kuris su vėliavomis „Už mūsų ir jūsų laisvę!“ žygiuos prieš Austriją – vieną iš Lenkijos pavergėjų. Tik visuotinė Europos revoliucija išvaduos Lenkiją – tegul Bažnyčia palaimina „laisvės reikalą“, – prašė poetas popiežiaus Pijaus IX. 1855 m., kilus Krymo karui, jis vėl išskuba į Turkiją telkti lenkų legionų, kurie kartu su anglų ir prancūzų kariuomene nuvers Rusijoje „tironijos kaskadą“. Užsikrėtęs cholera, poetas mirė Konstantinopolyje lapkričio 23 d.

1890 m. Mickevičiaus palaikai buvo perkelti į Krokuvos Vavelio katedrą amžinam poilsiui greta Jogailaičių.

Mickevičiaus raštai, įvežami slapta į Lietuvą, platinami kaip sukilimo proklamacijos, vaidino lemtingą vaidmenį formuojantis lietuvių nacionalinei literatūrai. Lietuviškam žodžiui, ateinančiam iš dūminės valstiečio pirkios, tie raštai jau buvo nukalę herojišką Lietuvos praeities mitą, tautinių herojų galeriją, Lietuvos kraštovaizdžio poetinį etaloną ir herojiško dramatismo tonaciją. Daugeliui XIX amžiaus vidurio ir pabaigos lietuvių rašytojams *Gražinos* ir *Konrado Valenrodo* autorius buvo didysis mokytojas. O ką kalbėti apie bajoriškos kilmės inteligentus, ėmusius rašyti lietuviškai, – jie jautėsi esą „dviejų tautinių sielų“ hibridai, „Adomo Mickevičiaus sielos epigonai“ (Mykolas Römeris (Riomeris)).

Antanas Baranauskas, ryškiai nubrėžęs lietuviško poetinio pasaulėvaizdžio kontūrus poemoje *Anykščių šilelis* (1858–1859), atmintinai deklamavo dešimtis Mickevičiaus *Pono Tado* puslapių. Tarp svarbiausių savo literatūrinio kelio rodyklių mini Mickevičių ir Maironis, suformavęs *Pavasario balsuose* (1895) lietuvių lyrinio eilėraščio pagrindus, 1863 m. sukilimo išvakarėse Žemaitijoje, Šėmų dvare, kur buvo prisiglaudusi Žemaitė, būsimoji lietuvių realistinės prozos pradininkė, buvo aistringai skaitomi *Vėlinių* III d. nuorašai. „Alpėjo, alpėjo skaitydamos, šmotais rašės į rankraščius; tai buvo prieš pat lenkmetį, aš dar paršelis buvau, man nė čiupinėti nedavė, pagavusi skaičiau mėnesienoj“, – rašė vėliau Žemaitė autobiografijoje. Pavandenės dvare, kur dirbo namų mokytoja kita lietuvių rašytoja Marija Pečkauskaitė, stovėjo Mickevičiaus biustas, o jos namų bibliotekos didžiąją dalį sudarė Mickevičiaus, Kraszewskio (Kraševskio), Kondratowicziaus (Kondratovičiaus) raštai. Jonas Basanavičius, *Aušros* laikraščio steigėjas 1883 m., daug kartų skaitė *Konradą Valenrodą* dar mokyklos suole. Stasys Matulaitis, socialdemokratas ir pozityvistinės kritikos pradininkas, studijavęs Maskvos universitete 1886–1891 m., atsiminimuose rašė: „Mus, Maskvos universiteto studentus lietuvius, labai veikė lenkų rašytojo Mickevičiaus poetiniai kūriniai: „Konradas Valenrodas“, „Gražina“ ir kt., kurie plito tarp mūsų. Daugelį ištraukų mokėjome atmintinai, dažnai deklamuodavome.“ Dailininkas ir kompozitorius Mikalojus Konstantinas Čiurlionis savo bibliotekoje turėjo Mickevičiaus raštus. Juozas Tumas-Vaižgantas sakė: „Aš mūsų Mickevičių mėgstu ir jį garbinti garbinu. Man tiesiog dantį gelia, kai skaitau jo vertimus...“

Lietuvių nacionalinis judėjimas, iškėlęs atsiskyrimo iš unijinių tradicijų ir separacinės kovos programą, sėmėsi iš Vilniaus romantinės mokyklos tautinės savigarbos, o kartu polemizavo, įžvelgdamas joje rimčiausią psichologinę ir kultūrinę kliūtį savarankiškai lietuvių literatūros plėtotei. XIX a. pabaigoje brošiūros „Kto byl Mickiewicz?“ paraštėse buvo įrašytos (spėjama, Vinco Kudirkos ranka) tokios pastabos: „Kai dėl mūsų, tikrų lietuvių, suprantančių savo etnografinį skirtumą nuo lenkų, tai mums Mickevičius su savo neteisinga pranašyste apie greitą mūsų tautos „finis“ (kuris, laimei, neįvyko, kaip poetas manė) yra svetimas genijus ir abejingas ir neužsitarnavo, kad labai juo domėtumės. Mickevičius Lietuvos nepripažino, Lietuva palieka jį lenkams.“ Dar griežčiau atsiskyrimą nuo Mickevičiaus formulavo jau nepriklausomos Lietuvos valstybės laikotarpiu Faustas Kirša: „A. Mickevičius, kurį dar daug kas nori lietuvių literatūron įtraukti, nepamatė lietuvių tautos tragedijos, nepažiūrėjo pavergtan, bet kupino meilės sodžiu, nežiūrėjo tautos atgimimo, bet nuėjo lengviausio vėjo kryptimi – su lenkų kunigais, ponais, grafais ir kunigaikščiais.“

Ta polemika vis dėlto neatvėsinė lietuvių literatūros simpatijų Vilniaus romantinės mokyklos pradininkui. Vincas Krėvė Kauno universitete įkvėptai skaitė, deklamuodamas iš atminties daugybę ištraukų, specialų kursą „A. Mickevičiaus kūryba“ (1938). Kazys Boruta, revoliucinio avangardo poetas, uždarytas 1933 m. į Kauno kalėjimą, prašė atsiųsti Mickevičiaus raštus lenkų kalba ir skaitė naudodamasis žodynu. Salomėja Nėris, lyrikė, aplankiusi 1939 m. Naugarduką ir Svitezio ežerą, viename laiške rašė: „Kaip čia gražu, nepalyginama – negaliu apsaityti. Visur sutinku didįjį Poetą, alsuojų jo dvasia.“ Filosofas Stasys Šalkauskis įrodinėjo, kad Mickevičiaus kūrybos etniniai pagrindai yra lietuviški – „kosmiškojo ritmo nujautimas“, prisirišimas prie gamtos, nostalgijos jausmas. Juozapas Albinas Herbačiauskas skelbė, kad „A. Mickevičius savo kūrybos dvasia, savo būdu ir charakteriu artimesnis mums negu lenkams“, kad „A. Mickevičiaus kūryba – tai mūsų tautinės idėjos šaltinis!“

Nė vienas svetimkalbis poetas Lietuvoje nebuvo apsuptas tokio gausaus vertėjų būrio (daugiau kaip 50) ir taip dažnai pakartotinai verčiamas kaip Mickevičius. 1937 m. Liudvikas Adomas Jucevičius išspausdino pirmuosius Mickevičiaus poetinių kūrinių („Svitezietė“, „Trys Budriai“, *Vėlinių* IV d. ištraukos) vertimus. Valerijono Ažukalnio-Zagurskio kūrybos sąsiuvinuose, pažymėtuose 1848 m. data, randame *Konrado Valenrodo* dainos apie Viliją, *Pono Tado* pradžios ir vienos baladės („Sugrįžimas tėvo“) vertimus. *Konradas Valenrodas* buvo net tris kartus ištisai išverstas dar XIX a. pabaigoje. Jį vertė Mikalojus Godlevskis (apie 1860 m., vertimas liko nespausdintas), Jonas Žilius-Jonila (1889), Stanislovas Dagilis (1891). Populiari šios poemos daina apie Viliją susilaukė net trylikos vertėjų, tarp jų – Maironio ir Vinco

Kudirkos. 1893 m. *Vienybėje lietuvininkų* pasirodė Ziliaus-Jonilos išversta *Gražina*, o 1899 m. *Varpe* Kudirka pateikė dideles *Vėlinių* III d. ištraukas lietuviškai. 1909 m. atskira knyga išėjo Motiejaus Gustaičio versti *Krymo sonetai*. Du *Pono Tado* vertimai (Konstantino Šakenio ir Antano Valaičio) pasirodė 1924 m. Sovietmečiu dar kartą iš naujo buvo išversti visi pagrindiniai Mickevičiaus kūriniai – *Konradas Valenrodas* ir *Krymo sonetai* (abu vertė Vincas Mykolaitis-Putinas), *Gražina* (vienas vertimas Vytauto Sirijos Giros, kitas – Justino Marcinkevičiaus), *Vėlinės* (Justino Marcinkevičiaus). *Vėlinių* vertimas iškilo kaip vienas iš pačių geriausių poetinio vertimo pavyzdžių Lietuvoje. Paskutinį V. Mykolaičio-Putino darbą *Pono Tado* vertimą, išvartą su įstabia vaizdinės plastikos galia iki septintos knygos, talentingai pratęsė ir baigė Justinas Marcinkevičius, išlaikęs poetiškumo dvasią. 1975–1978 m. išleistas Mickevičiaus *Raštų* tritomis lietuvių kalba, atitinkantis šiuolaikinį lietuvių poetinio žodžio lygį.

Tėvynės praeities, jos grožio ir įpareigojančios meilės leitmotyvas, atgijęs sovietmečio lietuvių literatūroje ir įgavęs dvasinės atsparos akcento, taip pat romantinės tradicijos gyvybingumas (poetinė drama) savo šaknimis akivaizdžiai siekia Mickevičiaus kūrybą. „Neįmanoma iki galo įvertinti Adomo Mickevičiaus vaidmens ir poveikio mūsų literatūrai, dar daugiau – lietuvių mentalitetui, tautiniam charakteriui. Iki šiol nėra prozininko ir poeto, kuris tiek būtų davęs Lietuvai, kiek Mickevičius“, – sakė poetas Justinas Marcinkevičius.

Vytautas Kubilius, *Adomas Mickevičius: poetas ir Lietuva*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, Vilnius, p. 7–25.